

**VÄLDIKODÁLÁVT MERHÂŠITTEE ARKEOLOGISIIH
ČUOSÂTTUVAH VARK -inventistem SOVA-laavâ 3 § miäldásâš
pirâsvaiguttâsâi árvuštállâm**

**Musealágádus
Museovirgádâh
Mu'zeikoontâr**

VÄLDIKODÁLÁVT MERHÂŠITTEE ARKEOLOGISIIH ČUOSÂTTUVAH VARK -inventistem SOVA-laavâ 3 § miäldásâš pirâsvaiguttâsâi árvuštállâm

Rähteeh: Teija Tiitinen & Teemu Mökkönen

Museovirgádâh, Kulttuurpirâspalvâlusah

Lohe koveh:

Vuossâmuš raddalâs: Hauensuoli (Gäddtarmen)(Kaisa Lehtonen, AKDG433:1, Arkeologia kovečuágáldâh, Museovirgádâh); Ruotsinsalmi VARK-kuávlu, čuosâttâh Patteri Katarina (Helena Ranta, AKDG6188:7, Arkeologia kovečuágáldâh, Museovirgádâh).

Nubbe raddalâs: Kastelli Linnakangas (Vesa Laulumaa, AKDG6942:2, Arkeologia kovečuágáldâh, Museovirgádâh); Toorjâsaje XXIX:3 (Tave-Leppävaara) (Eetu Sorvali, čuovâkoveh 3338:12, KAMU Espoo kaavpugmuseo); Uttamonsalmi (Pekka Kivikäs, K2336/04169, Koskâ-Suomâ museo).

Kuálmád raddalâs: Ravattula Ristimäki (Teija Tiitinen, AKDG5981:2, Arkeologia kovečuágáldâh, Museovirgádâh); Jierstirova pivdemkyeppivuáhâduvah, čuosâttâh Seitakivenmaa (Petri Halinen, AKDG6960:1, Arkeologia kovečuágáldâh, Museovirgádâh).

Musealágádus
Museovirgádâh
Mu'zeikoontâr

Siskáldâs

1. Oohtâskiâsu	1
1.1 Arkeologâlâš kulttuurârbi	1
1.2 Pirâsârvuštâllâm olâšuttem.....	2
2. VARK-inventistem.....	3
2.1 Siskáldâs, mittomereh já koskâvuotâ eres vuáváámáid	3
2.2. Inventistem vuáđustâsah já olâšuttem	4
2.3 Inventistem puátuseh uánihávt	5
3. Vaiguttâsâi ârvuštâllâm mittomereh já olâšuttem	6
3.1 Árvuštâllum pirâsvaiguttâsah	6
3.2 Árvuštâllâm olâšuttem	7
3.3 Pirâsvaiguttâsâi ârvuštâllâm epivisesvuodâtaheeh	7
4. Vaiguttâsâi ârvuštâllâm kuávdášliih puátuseh	8
4.1 Sosiaalliih vaiguttâsah	8
4.2 Ekologâliih vaiguttâsah	8
4.3 Kulttuurpirâs- já enâdâhvaiguttâsah	10
4.4 Ekonomâliih vaiguttâsah já vaiguttâsah luánduriggoduvâi ávhástâlmân	11
4.5. Almugijkoskâsiih vaiguttâsah	12
4.6 Eres vaiguttâsah.....	12
4.6.1 Inventistem riehtivaiguttâsah.....	12
4.6.2 Vaiguttâsah kaavaamân.....	13
4.6.3 Inventistem vaiguttâsah eres eennâmkevttimân	15
5. Muulsâiävtui viärdádâllâm.....	16
6. Kâldeeh.....	18

Labdos 1. Oohtâskiâsu väldikodálávt merhâšittee arkeologâlij čuosâttuvâi inventistem vaiguttâsâi ârvuštâlmist

1. Oohtânkiasu

Museovirgádâh lii olášuttám vâldikodálávt merhâšittee arkeologâlij čuosâttuvâi (“valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet”, VARK) inventistem iivij 2018–2022. Inventistem mittomeerrin lii tubdâđ kulttuurhistorjálávt já tutkâmušlávt merhâšittee uási arkeologâlii kulttuuräärbist, mon siäiludem lii ulmemiäldásâš puoh tiilijn. Inventistmist miäruštállum čuosâttâhvaljiittâs lii uáivildum tuhhiittuđ vâldikodâlij kuávlukevttimittomeerij miäldásâš inventistmin, mii oovded eennâmkevttim vuávám kilelis vuovvijn kuávloid lahtojejee áárvuid huámmâšdijn.

Kulttuurpirâsstrategia olášuttemvuávámist 2014–2020 asâttui mittomeeri, ete *“vâldikodálávt merhâšittee kulttuurpirrâsist lii lemin ohtâlâs já äigitääsist toollâmnáál tiätu, mii luávdá kulttuurenâduvâid, rahtum pirrâs já arkeologâlii kulttuuräärbi.”* Siämmáá vuávámist páhudevoo še, ete *“Museovirgádâh olášut vâldikodálávt merhâšittee arkeologâlij kulttuurpirrâsij miäruštállâm ive 2018 rääjist.”* VARK-inventistem mittomeerrin lii olášuttiđ taid mittomeerijd.

Taan čielgâdâsâst áruštâllojeh VARK-inventistem pirâsvaiguttâsah. Áruštállâm vuáđuduvá vuávámij já ohjelmij pirâsvaiguttâsâi áruštálmist adelum laavâst (“suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista annettu laki”, SOVA-laahâ, 200/2005) mainâšum almoli čielgâdemkenigâsvuotân. SOVA-laavâ 3 § miel vuávámist tâi ohjelmist västideijee virgeomâháást lii kenigâsvuotâ huolâttiđ tast, ete haavâ pirâsvaiguttâsah čielgâduvvojeh já áruštâllojeh tuárvi valmâštállâm ääigi, jis vuávám tâi ohjelm olášutmist puáhtá keččâđ leđe merhâšittee pirâsvaiguttâsah.

VARK-inventistmist áruštállâm lii olášuttum SOVA-laavâ 3 § vuáđuld, ko inventistmist já ton puátusijn iä lah jiečânâs riehtivaiguttâsah. Jis inventistem tuhhiittuvoo vâldikodâlij kuávlukevttimittomeerij miäldásâš inventistmin, ton vaiguttâsah almoneh epinjuolgâ vâldikodâlij kuávlukevttimittomeerij peht kaavam já toovlášmuštolaavâ vuáđuld kiedâvuššâmáál lopeaášij peht.

1.1 Arkeologâlâš kulttuurärbi

Arkeologâlâš kulttuurärbi lii Suomâ puárásumos kulttuurärbi. Toos kullee arkeologâliih čuosâttuvah láá sierâtiippâsih olmooštoimâm pasâttâsah, moh luávdih ääigi tááhust suullân 11 000 ive áigáduv puárásumos jienâääigi maņasii aassâm rääjist kidâ 1900-lovo aalgâ čuosâttuvvâid.

Mii riijkâ aassâm ovdâhistorjâlijd muddoid lii máhđulâš tutkâđ tuše arkeologâlij čuosâttuvâi peht. Historjâlii ääigi asâmist láá eenâb čáláliih kâldeeh iäskán majemui vittäčyeđe ive ääigist. Historjâlii ääigi aalgân áigádum koskäääigi čáláliih kâldeeh kiedâvušeh iänááš haldâttâhlijd aašijd, láá siäilum piäđgui já luávdih váldu-uásist tuše uccâ eennâmtiedâlii uási Suomâst. Historjâlii ääigi arkeologâliih čuosâttuvah siskeldeh merhâšittee čälimettum tiäđu, mii ij lah juksâmist já tutkâmist ko tuše tai čuosâttuvâi peht.

Arkeologâlâš kulttuurärbin kočoduvvojeh sehe amnâsliih já amnâsttemes olmooštoimâm luodah mii pirrâsist. Stuárráamus uási arkeologâlijn čuosâttuvâin láá toovlášmuštolavvâin (295/1963) rávhuiduttum *fastâ toovlášpasâttâsah*, moh láá tovláá olmooštoimâm šoddâdem enâduvâst tâi eennâmvuáduš leijee luodah, keerdih tâi ráhtuseh. Eres toovlášpasâttâsregisterân vyerkkejum arkeologâliih čuosâttuvah láá iänááš ovtâskâs tävirij *kavnâmsajeh, máhđuliuh toovlášpasâttâsah* já

eres kulttuurärbičuosáttuvah.¹ toovlášpasáttásregisterist láá ohtsis suullán 61 000 arkeologáláš čuosáttáhhád, main suullán 36 000 láá fastâ toovlášpasáttásah.

Tuávádâh	Miäruštálmeh
fastâ toovlášpasáttás	tovláá olmooštoimâm šoddâdem enâduvâst, eennâmvuáđust tâi čäásist leijee toovlášmuštolaavâ (295/1963) rávhuiduttem luodah, keerdih tâi ráhtuseh
kavnâmsaje	täávvir kavnâmsaje, mii ij lohtuu tâi mon iä lah taan räi puáhtám lahteđ fastâ toovlášpasáttássáid tâi eres arkeologáláš pasáttásân.
máhduláš toovlášpasáttás	tiäđuidis tááhust täärhisthánnáá tâi epičielgâ čuosáttâh; ovdâmerkkân aalmugjesânij almottem čuosáttuvah, maid arkeolog ij lah vala tärhistâm enâduvâst
eres kulttuurärbičuosáttâh	iänááš 1800-lohon já 1900-lovo aalgân áigádum pasáttásah, moi siäiludem lii agâstállum tai merhâšume já kulttuurärbiáárvui tiet

Veikâ arkeologálih čuosáttuvah jurdáččuvojeh távjá nomâlásân materiaallii kulttuur jieškote-uvlágán pasáttássân, uási fastâ toovlášpasáttásân oovdâst amnâsttemes kulttuurärbi. Tágáreh čuosáttuvah láá ovdâmerkkân luándusajeh, maid lahtojeh oskomušah tâi páiháláš mainäsärbivyehi (mainâssajeh, uhresajeh, sieidih).

Arkeologálih čuosáttuvah láá áinookiärdásiih já rašeh. Ohtii tuššâm čuosáttuv ij pyevti kuáassin macâttiđ. Távjá kuáivumijguin tutkum uáinojeijee ráhtuseh tegu ovdâmerkkân hävdiladđuuh macáttuvvojeh ovdebâš tilásis tutkâmušái maŋa, kuás tutkâmušâst keevâtlávt tuššâm arkeologálih ráhtus viggeh macâttiđ tilán, mast ton ohtâvuodâ pirâsteijee enâdâhân puáhtá šeštiđ.

1.2 Pirásárvuštállâm olášuttem

SOVA-laavâ (laahâ virgeomâhái vuáváámij já ohjelmij pirâsvaiguttásái árvuštálmist) miäldásii pirâsvaiguttásái árvuštálmáin muneduvvojeh VARK-inventistmist šaddee pirâsvaiguttásah já puáhtojeh oovdân jieškote-uvlágán taid lahtojee keččâmkuávluh. Siämmást adeleh tiäđu inventistem olášutmist já vijđedih almoli tiäđu arkeologálih kulttuurärbi luándust sehe toos lahtojee áárvuin. Árvuštállâmáál vaiguttásah láá SOVA-laavâ 2 §:st uáivildum pirâsvaiguttásah ei. ulmuid, siärvusáid já ekonomian.

Pirâsvaiguttásái árvuštállâm vuáváádijn uárnejui ráđádállâm pirâsministeriöin, mast VARK-inventistemhaahâ oovdânpuhtui ministeriö ovdâsteijeid já pirásárvuštállâm tehálmus uási olášuttemvuovijdiskuin mannojii čoodâ. Čuákkimist kavnâttui, ete haavâ SOVA-árvuštállâm lii máhduláš olášuttiđ SOVA-laavâ 3 § miäldásávt.

Pirâsvaiguttásái árvuštálmist lii västidâm Museovirgádâh ja tom lii lamaš stivriimin juávkku, mast láá lamaš ovdâstum máttááttâs- já kulttuurministeriö, pirâsministeriö, Meccihaldáttâs, Kieldálitto, kuávluliih ovdâsvástádâsmuseoh já Suomâ arkeologáláš servi.

¹toovlášpasáttásregister eres ko fastâ toovlášpasáttássân luhhum čuosáttuvah láá meiddei *meddâlistum fastâ toovlášpasáttás (ij rávhuiduttum), luánduhamâšume* já eres čuosáttâh.

2. VARK-inventistem

2.1 Siskáldás, mittomereh já koskâvuotâ eres vuáváámáid

Toovlášmuštolaavâ (muinaismuistolaki, MML 295/1963) 1 § vuáduhd fastâ toovlášpasâttâsah láá njuolgist laavâ miel rávhuiduttum. MML ooleest tehánumos arkeologálih kulttuuráarbi siäilumân vaigutteijee laahâ lih eennâmkevttim- já huksimlaahâ (maankäyttö- ja rakennuslaki, MRL 132/1999), mii váátá toovlášpasâttâsâi huámášem já tai siäilum turvim eennâmkevttim vuáváámist.

Väldikodálávt merhâšittee arkeologálih čuosâttuvâi inventistem vuáduhdvá väldikodálâš kuávlukevttimittomeerijd (MRL 24 §), moh láá eennâmkevttim- já huksimlaavâ miäldásii kuávlukevttim vuávámvuáháduv uási. Tai vuosâsajasâš ulmen lih visásmittiđ, ete väldikodálávt merhâšittee ääših huámášuvvojeh kaavaamist já eres eennâmkevttim vuáváámist. VARK-inventistem mittomeerrin lih lamaš olášuttiđ väldikodálih inventistem, mii oovdânpuáhtoo väldikodálih kuávlukevttimittomeerij uáivildem virgeomâhâšinventistmin. Inventistem tuhhitmist väldikodálih kuávlukevttimittomeerij miäldásâš inventistmin meerrid statâráädi.

VARK-inventistmist láá miäruštállum Suomâ merhâšittee arkeologálih čuosâttuvah eereeb Åland eennâmkode, mon kuávlust tuáimih Åland jiešhaldâšemlaavâ (1144/1991) já eennâmkoddelaaavâi miel. Mittomeerrin lih lamaš tubdâđ kulttuurhistorjálávt já tutkámušlávt mávsulijd arkeologálijd čuosâttuvâid, moi peht Suomâ sierâ kuávlui ovdánem já eromâš jiešvuodah láá tubdâmist. Mittomeerij miäldásávt VARK-čuosâttuvah hámmejeh áigálávt, kuávlulávt já toovlášpasâttâstiijpâi ähtun nuvt luávdee kove mii riijkâ arkeologálih kulttuuráarbist ko máhđulâš.

Čuosâttuvâi áruvštálmist láá suogârdállam tom, mii lih čuosâttuv arkeologálaš tai kulttuurhistorjálâš merhâšume, adai mon pyereest jyehi čuosâttâh čáittá jieijâš áigáduv almonijd, prosesijd já tábâhtusâid. Áruvštálmist láá huámášâm čuosâttuv siäilum tääsi, tutkámušlih áárvu já potentiaal, čuosâttâhtiijpâ kuávlulii tai väldikodálih táválâšvuodâ já čuosâttuv arkeologálih maangâmuádušâšvuodâ. Meiddei čuosâttuv merhâšumân aldapirrâš já enâduv uássin láá pieijâm huámášume.

Merhâšitten miäruštállum arkeologálih čuosâttuvah láá ovtâškâš tai maangâ arkeologálih čuosâttuvâst hámmejum VARK-kuávluh, moh helpejeh já jođálmiteh toovlášpasâttâsâi suojâlem stivreijee virgeomâhâi pargo. Toh láá uáivildum stivriđ eennâmkevttim nuvt, ete VARK-kuávlui já tain leijee arkeologálih čuosâttuvâi valdâlmijn čaittum väldikodálávt merhâšittee jiešvuodâid já áárvuid puáhtá turviđ já siäiludiđ puáttee suhâpuolvâid. Väldikodálávt merhâšittee arkeologálih čuosâttuvah já VARK-kuávluh, main taah čuosâttuvah láá, pyehtih eennâmkevttim vuáváámân munedetteevuodâ.

Västideijee väldikodálih virgeomâhâšinventistmeh láá jo ovdil olášuttum rahtum kulttuurpirrâsijn (rakennetut kulttuuriympäristöt, RKY, ive 2010) já mávsulijn enâdâhkuávluin (VAMA 2021). Inventistmijd kalga huámâšid já tain čaittum áárvui siäilum kalga ovdediđ eennâmkuudij vuáváámist, kieldâi kaavaamist já staatâ virgeomâhâi toimâmist. Čielgâdâsâst miäruštállum kuávluid kalga čáittiđ eennâmkoddekaavain já taid kalga kiedâvuššâđ kuávlukevttim vuávám vuolgâsaijeen.

VARK-inventistem puátá ovdâhistorjálj suojâlemkuávlui-ubâlâšvuodâi čielgâdâš sajan, mon sisašijministeriö ráhtittij ive 1983 (*Valtakunnallisesti merkittävät esihistorialliset suojelualuekokonaisuudet. Sisäasiainministeriö, kaavoitus- ja rakennusosasto, tiedotuksia 3/1983*).

VARK-inventistem tievâsmit eres kulttuuráarbân lahtojee väldikodálijd inventistmijd pyehtimâin toos keččâmkuávlui, mii luávdá masa 11 000 ihheed Suomâ moonnâmääigist. Arkeologálih

čuosáttuvah lekkih várdusijd toos, maht já mondiet rahtum kulttuurärbi já kulttuurenâdುವah láá kuulood šoddâm já hamâšum tagarin ko toh láá tääl.

VARK-inventistem vuolgâsaijeen já mittomeerrin lii pyevtittiđ vâldikodálij kuávlukevttimittomeerij miäldásii vâldikodálij inventistem. Sehe Suomâst já almugijkoskâsávt eennâmkevttim pehtilistum lii toohâm velttidmettum in miäruštállâđ arkeologâlii kulttuurärbi tehálijd já eromâšávt siäiludem árvusijd oosijd, moi siäilum turvim kalga vâldiđ vuolgâsaijeen puoh eennâmkevttim vuávámist.

European Archaeological Council (EAC) adai eurooplâš arkeologâlii kulttuurärbi haaldâšmist västideijee organisaatioi rááđi lii váldám ohtân njunošhaahân ráhtiđ čuosáttuvâi áárvudmân lahtojeijee ravvuid. VARK-inventistem lii mielđ haavâst já tast finnejum feerimeh oovdânpuáhtojeh vijđâsub eurooplâi árvudempargo uáassin.

VARK-inventistem tuárju meiddei Euroop rááđi arkeologâlii kulttuurärbi suoijâlmân kyeskee almosopâmuš (statâsopâmuš 26/1995) olášuttem. Ton mielđ suáppeeuásipeleh čonnâseh heiviittiđ oohân já ovtâstittiđ arkeologâlijd já eennâmkevttim vuávám táárbuid. VARK-kuávlui tubdâm puáhtá taas munedetteevuodâ já nyebžilmit haavâi vuávám já olášuttem.

2.2. Inventistem vuáduštâsah já olášuttem

Vâldikodálij kuávlukevttimittomeerij mielđ haahâ lii nomâttum inventistmin, mutâ nubenáál ko táválâi arkeologâlii inventistmist, pargoost iä lah uuccâm uđđâ arkeologâlijd čuosáttuvâid enâdುವâst. VARK-inventistmist láá moonnâm čoodâ já árvudâm jo ovdil tubdum čuosáttuvâid. Pargovuáđđun láá kiävttám Museovirgáduv paijeentoollâm vâldikodálij toovlášpasâttâsregister, moos láá vyerkkejum tarbâšlih čuosáttâhkuáhtâsiih tiäduh já árvuštálmeh čuosáttuv merhâšitteevuodâst agâstâlmijdiskuin.

Museovirgáduvâst haavâ proojeektjuávkku västidij inventistemudo olášutmist ohtsâšpargoost Museovirgáduv Kulttuurpirâspalvâlusah-uásáduvvâin já kuávlulij ovdâsvástádâsmuseoi kulttuurpirâspargoin västideijee arkeologijguin. Meccihaldâttâs arkeologeh uásálistii inventistmân Meccihaldâttâs haldâšem kuávluin leijee čuosáttuvâi uásild.

Inventistempargo já čuosáttuvâi valjimproosees ovdánii ovdâsvástádâsmuseoi toimâkuávlui mielđ. Toimâkuávluh västideh eennâmkuudijd eereeb Uusimaast já Laapist, kost ovdâsvástádâs lii juohhum maangâ ovdâsvástádâsmuseo kooskâst.

Vuáduštâs	Čuosáttâhmeeri	Čielgiittâs
Toovlášpasâttâsregister rávhuiduttemluokka 1	suullân 3700	luokattállâm kevttimist luoppii ive 2014
<i>Maiseman muisti – valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset</i> -almostittem čuosáttuvah	351	Museovirgádâh 2001
Haag almosopâmuš miäldásii aalmuglávť merhâšittee kultturomâduv luvâttállâm čuosáttuvah	134	HAAG – 2013, Luvâttállâm lii ain valmâštâlmist.
UNESCO maailmärbičuosáttuvah	4	-
Eennâmkoddekaavaid merkkejum eennâmkodálávť mávsuliih čuosáttuvah	suullân 600	-

Haavâ aalgâst toovlášpasâttâsregister čuosáttuvâin čoggui vuáduamnâstâh, mon hâmmejii

oovdeb čuosâttuvâi árvudum amnâstuvah: toovlášpasâttâsregister rávhuiduttemluoka 1 čuosâttuvah (luokattállâm kevttimist luoppii ive 2014), *Maiseman muisti – valtakunnallisesti merkittävät muinaisjännökset* -almostitem čuosâttuvah (Museovirgádâh 2001), Haag almosopâmuš miäldásii aalmuglávť merhâšittee kulttuuromâdov luvâttállâm čuosâttuvah, Unesco maailmärbičuosâttuvah já eennâmkoddekaavid merkkejum eennâmkodálávť mávsuliih čuosâttuvah.

Maangah čuosâttuvah láá mielđ maangâ vuáđuamnâstuvâst. Puohnâssân inventistem sillejum vuáđuamnâstâh lii siskeldâm 4024 fastâ toovlášpasâttâssâd. Taat västid 11 % (n = 35299, 24.1.2022) puoh toovlášpasâttâsregister fastâ toovlášpasâttâsâin. Vuáđuamnâstuvâi lasseen árvudemprosesist mielđ lamaš čuosâttuvâin 13 % (n = 759) váldojii mielđ valmâštállâmmuđoost äššitobdeiguin tollum savâstâlmij já ávhâstállum tuáváášamnâstuvâi vuáđuđ. Ubâlávť haavâ árvudemprosesist lijjii mielđ 14 % (n = 4783) puoh registeristum fastâ toovlášpasâttâsâin. Árvudempaargon uásálistii paijeel 50 sierâ ornijđume ovdâsteijee arkeolog.

2.3 Inventistem puátuseh uánihávť

Inventistem puáđusin miäruštállojii 1010 VARK-kuávlud, main láá ohtsis 1391 VARK-čuosâttâhhâd. Čuosâttuvah äigiduvvojeh jienjääigi maņasii pioneeraassâm ääigist (9000–8000 oäa. rääjist) 1900-lovo aalgân (mäa.). Mielđ leijee arkeologâliih čuosâttuvah láá váldu-uásist toovlášmuštolavvâin (MML 295/1963) rávhuiduttum *fastâ toovlášpasâttâsah*. Mielđ láá tai lasseen nelji *eres arkeologâlii kulttuurârbičuosâttuv*, moh iä lah rávhuiduttum MML:in nuorâ avvees tiet.

Inventistmist miäruštállum VARK-čuosâttuvah ovdâsteh 2,3 % puoh toovlášpasâttâsregisterân vyerkkejum arkeologâlijn čuosâttuvâin.

VARK-kuávluh		1010 pt:d
VARK-čuosâttuvah		1391 pt:d
VARK-kuávlui	oohtânrekinistum	8214 ha
	vijđodâh	
VARK-kuávlui	vijđodâh, koskáárvu	8,13 ha
VARK-kuávlui	vijđodâh, mediaan	1,14 ha
VARK-kuávlui	vijđodâh,	0,002–2334 ha
	mulšâšuddâmkoská	

Tavlustâh: VARK-kuávlui vuáđutiäđuh já tubdâldâhlovoh.

VARK-kuávluh	pt:d	%	Arkeologâliih čuosâttuvah, pt:d
Toovlášpasâttâsregister miäldásâš VARK-kuávlui	958	95 %	1236
<i>ohtâ arkeologâlâš čuosâttâh</i>	843	-	-
<i>maangâ arkeologâlii čuosâttuv</i>	115	-	-
Toovlášpasâttâsregisterist spiekâsteijee VARK-kuávlui	52	5 %	155
<i>ohtâ arkeologâlâš čuosâttâh</i>	27	-	-
<i>maangâ arkeologâlii čuosâttuv</i>	25	-	-
ohtsis	1010	100 %	1392

Miäruštállum VARK-kuávluh västideh iänäáš tain leijee fastâ toovlášpasättâsâi kuávlurajimijd. 27 VARK-kuávlud, main láá 27 arkeologâlii čuosättâhhâd, láá miäruštállum toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem fastâ toovlášpasättâs kuávlud ucebin. 25 VARK-kuávlud, main láá 128 čuosättâhhâd, láá miäruštállum toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem fastâ toovlášpasättâs kuávlud vijđâsubbon. Maajeeb VARK-kuávluin lii koččâmuš maangâ paldâlâs VARK-čuosättuvâst hamâšuvvee ubâlâšvuodâst tâi ovtâskâs VARK-čuosättuvâst, moi tábáhtusâst ubâlâšvuodâ tâi ovtâskâs čuosättuv áárvui turvim váátá arkeologâlii čuosättuv vijđâsub njuolgâ aldapirrâs huámášem.

3. Vaiguttâsâi árvuštállâm mittomereh já olášuttem

3.1 Árvuštállum pirâsvaiguttâsah

Pirâsvaiguttâsâi árvuštállâm mittomeerrin lii čielgâdiđ tom, láá-uv VARK-inventistem olášutmist pirâsvaiguttâsah já jis toh tobdojeh te tom, mon merhâšittee taah vaiguttâsah láá. Vuolgâsaijeen lii lamaš analyys tast, maht tááláš tile (muulsâiähtu 0) šadda nubástuđ inventistem olášuudijn (muulsâiähtu 1).

VARK-kuávluin láá miel ohtsis 1391 arkeologâlii čuosättâhhâd. Tain 1387 láá toovlášmuštolaavâ uáivildem já rávhuiduttem fastâ toovlášpasättâsah. Tain čuosättuvâin láá noonâ riávtálâš sajadâh jo vâldikodâlij kuávlukevttimittomeerij mieldis pyehtim eromâš sajaduvttáá. Toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem čuosättuvâi lasseen VARK-inventistem čuosättuvâin láá miel nelji vâldikodâlavt merhâšumees tááhust mávsulâžžân miäruštállum eres arkeologâlii kulttuurârbičuosättuv, moh iä lah toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem nuorâ avvees tiet. Tain čuosättuvâin kyehti láá čäisivuálâsih vuáijum kârbisčuosättuvah, ohtâ čidđâpuáldimkuávlud já ohtâ vyevdikuáđutmân lahtojeijee maangâ šiiveetaaidij hammim keđgiráhtusubâlâšvuodâ.

Uásán VARK-kuávluid lii miäruštállum toovlášmuštolavvâin rávhuiduttum toovlášpasättâskuávlud vijđâsub kuávlurajim. Tágáreh VARK-kuávluh láá ohtsis 25 já tain láá 128 arkeologâlii čuosättâhhâd. Tain vijđâsub kuávlurajimeh ovtâstiteh táválávt maangâ paldâlâs siämmáš ubâlâšvuotân kullee arkeologâlii čuosättuv, kuás čuosättuvâi toovlášpasättâskuávlud kooskân päccee kuávlud siäilum čaavdesin lii merhâšittee oles VARK-kuávlud áárvu siäilumân. Ovdil valdâlim nelji arkeologâlii kulttuurârbičuosättuvâst já 30 toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem kuávlud vijđâsub VARK-kuávlud šaddeh leđe tááláš tile iähtun uđđâ eennâmkevttimân lahtojeijee rajiittâsah. Tain pyehtih leđe meiddei ekonomâliih vaiguttâsah. Nube tááhust VARK-kuávlud pyehtih siämmást läächčid uđđâ máhđulâšvuodâid eereeb iärrâs virkosmittemkiävtun. Vaiguttâsah láá kuittâg čuosättuvâi uccevuodâ tiet uceh.

			VARK- kuávlud, pt:d	Arkeologâliih čuosättuvah, pt:d
Toovlášpasättâskuávlud raijejum VARK-kuávlud	iähtun	käržibeht	22	22
Toovlášpasättâskuávlud raijejum VARK-kuávlud	iähtun	vijđâsubboht	30	128

SOVA-laavâ pirâsvaiguttâstuávdâh lii vijdes já tot luávdâ ärbivuávlávt äddejum pirâsvaiguttâsâi lasseen meiddei maangâid eres eellimoosijd lahtojeijee vaiguttâsâid. Laavâ miel pirâsvaiguttâsah pyehtih čuocčâđ tiervâsvuotân, eellimtiilijd, makkumvuotân, aalmugân já amnâslâš omâdâhân. Vaiguttâsah pyehtih leđe njuolgâdeh tâi epinjuolgâdeh, já toh pyehtih leđe siämmáš ääigi sehe

positiivliih (äävhih) já negativliih (hááituh). Lasseen vaiguttásah pyehtih leđe háputtállum tai háputtálmettumeh.

Väldikodálávt merhâšittee arkeologâlij čuosâttuvâi inventistem njuolgâ já epinjuolgâ vaiguttásah pirrâsân láá árvuštállum koskâvuodâst:

1. Ulmui tiervâsvuotân, eellimtiilijđ já makkumvuotân
2. Eennâmvuáđun, čassijđ, ááimun, šonjâdâhân, šadolâšvuotân iälánáid já luándu maanġâmuáđusâšvuotân.
3. Siärvádâhráhtusân, rahtum pirrâsân, enâdâhân, kaavpugkován já kulttuuráárbán
4. Luánduriggoduvâi ávhástálmân

Vaiguttâs lii árvuštállum lasseen mainâšum tahhei koskâsijn vuáruvaiguttâskoskâvuodâin já tai ovtâstimmijn šaddee nuvt kočodum čoggâšuvvee vaiguttâssáid (SOVA-asâttâs 4 § uási 6). Vaiguttásah láá árvuštállum koskâvuodâst toos, olášuttoo-uv inventistem (muulsâiähtu 1) vâi kuodđuuččij-uv tot olášuthánnáá (muulsâiähtu 0).

3.2 Árvuštállâm olášuttem

Pirâsvaiguttâsâi árvuštállâm vuáđuduvâ leijee tile tarkkuustálmân já árvuštálmân tast, maht VARK-kuávlui huámâšem šadde puátteevuodâst vaiguttiđ tai pirrâsân. VARK-inventistem pirâsvaiguttâsâi árvuštálmist láá čuávum pyeri muodon siämmáa maali, mii lii kevtum VAMA 2021 -inventistmist. Taat čuávduš vällejui, vâi toh liččii koskânis viärdádálmist. Vaiguttâsâi árvuštállâm čuákkejui kiđđuv 2022, mutâ tot lii tohhum čuosâttuvâi valjiidijn kuulood oles haavâ ääigi já eromâšávt ton muddoost, ko čuosâttuvâi sajepirrâsijđ já kaavamtile láá tarkkuustállum. Vaiguttâsâi árvuštállâm lii olášuttám Museovirgáduv VARK-pargojuávkku. SOVA-čielgiittâs šaddeh tievâsmittiđ haavâ loopâst, ko kuullâm lii olášuttum já ton máhđuliih vaiguttásah čuosâttâhvaljiittâsân láá olášuttum.

VARK-inventistem árvuštálmist vaiguttásah láá árvuštállâm kvalitatiivlávtt. Árvuštállâm puátuseh láá raportistum tavlustâhäämist mast sierâ vaiguttâsâid láá čuákkejum juávhoid toimâsuorgij miel. Vaiguttâs sunde já stuáruduv valdâleh tavlustuvâst viidâ portháa kvaliteetciäkkádâhárvuštálmáin (++, +, 0, -, --), mii tievâsmittoo uánihis sánálijn valdâlmáin. Tai lasseen árvuštállum inventistem pyevtittem pirâsvaiguttâsâin lii rahtum vijđâsub sánálâš valdâlem toimâsuorgij miel. Árvuštálmist neutraal 0 adeluvvoo tiileest, mast nubástusah tááláa tile iähtun iä lah vyerdimist. Negativlâžžân árvuštállum nubástusah almottuvvojeh miinusmerháin (-) já positiivliih nubástusah plus-merháin (+). Ohtâ merkkâ valdâl uccâ nubástus já kyehti meerhâ valdâleh merhâšittee nubástus.

Árvuštállâmáál pirrâs uásikuávluh láá viärdádâldijn valjeeht já árvuštállâm vuáđđun láá analysistám VARK-kuávlui sajepirrâseh pirâstiijpâi miel. Tiätukâlden VARK-kuávlui uásild láá válđuášálávt kevtum Museovirgáduv paijeentoolâm toovlášpasâttâsregister já Museokáártá kárttaamnâstuvah (enâdâhkáártáh, áimukoveh, vinjočuovâsuoivânistum laserkeilâmân vuáđuduvvee alodâhmaalih).

3.3 Pirâsvaiguttâsâi árvuštállâm epivisesvuodâtaheeh

VARK-kuávlui stuorrâ lohomeeri, uccâ vijđoduvah já sajadum sierâlágán pirrâsijn piäđgui pirrâ Suomâ vâdâsmiteh čuosâttâhkuáhtâsii árvuštállâm toohâm. Keevâtlávt pirâsvaiguttâsâi árvuštállâm tahhoo almolii tääsist.

Ovtâskâs VARK-kuávlui vaiguttâs jieijâs pirrâsân lii uáli ucce. Lasseen válđu-uási VARK-kuávluin (97,6 %) lii jo toovlášmuštolaavâ syeji, nuvt ete arkeologâlii čuosâttuv árvudem VARK-čuosâttâhân ij keevâtlávt toovvât uđđâ pirâsvaiguttâsâid ko tuše tain tábâhtusâin, main

čuosáttáhân tai čuosáttuvváid miáruštállum VARK-kuávlu lii toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem kuávlu vijđásub.

Ko pirásvaiguttásâi árvuštállâm lii olášuttum kvaliteetciäkkáduvváin, puátusijd ij lah máhđuláš árvuštállâm nummeerlávť já vaiguttásâi árvuštállâm páácá mottoom verd epitárkkín. Álkkeemus árvuštállâm lii lamasť tast, ko VARK-kuávlu vaiguttásâh lejee tile iáhtun láá monnum čoođâ tai kuávlu uásild, main VARK-kuávlu lii jo ubâlâžžân toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem kuávlust (97,1 % VARK-kuávluin, 90,5 % VARK-čuosáttuváin). Tai miáruštállâm VARK-kuávlun ij toovvâť sajan uđđâ vaiguttásâid, ko toh láá jo ovdil toovlášmuštolavvâin rávhuiduttum já eennâmkevttim tai kuávlust lii jo ráijejum. Meiddei njuolgâ já koskâttes vaiguttásah luándupirrâsân iâ lah, ko čuosáttuv huámášem VARK-inventismist ij toovvâť tohon maiden nubástusâid. Kuhes äigikooskâst VARK-status puáhtá išediđ siäiludiđ meiddei kuávlust máhđulávť lejee luánduáárvuid.

4. Vaiguttásâi árvuštállâm kuávdášliih puátuseh

Eres väldikodálij kuávlukevttimittomeerij kulttuurpirásinventismij čuosáttuvâi iáhtun VARK-kuávluh láá stuáruduv peeleeest uceh já láá jo toovlášmuštolavvâin suojâlum kuávluin eereeb muáddi spiekâstuv. Taan tiet haavâ páiháliih čuosáttáhuáhtásiih vaiguttásah iâ lah merhâšitteh já pirásvaiguttásâi árvuštállâm lii tohhum haavâ ubâlâšvaiguttásâi tarkkuustâldijn.

4.1 Sosiaalliih vaiguttásah

VARK-inventistem sosiaalliih vaiguttásah lahtojeh vuosâsaajeest väldikodálávť merhâšitten árvuštállum čuosáttuvâi sajekuávluid pyehtim laseáárvun. Perustume taid kuávluid tuođánálásávť lassaan já tobbeen ässee ulmui áárvustanneem jieijâs pirrâs kuáttá stuáru. Tiäđulášvuotâ kuávlu toovlášvuotâst lasseet meiddei ulmui čonnâsem jieijâs pirrâsân já ton kilelis kevttimân.

Kulttuurârbi kiäččoo ubâlohán ovdediđ olesváldálávť ulmui pyereestvaijeem já tiervâsvuotâ. Stuárráamus uási VARK-čuosáttuváin láá luándupirrâsist já tuše kuttâ prooseent tain láá čuákkipaaihiijn. Luándust jotteem toovvâť ulmuin positiivlijd tubdâmušâid. Saje historjálâš já ovdâhistorjálâš ooláádmuddo puáhtá feerimlii lase, mast toovlášvuotâ puátá alda tááláá ulmuu já lahta suu saje oovdeb tábâhtusâi kuállus uássin.

Toovlášpasáttásâi tipšomtoorjâ máhđulist maangâmuáđusii siärvuslášvuotâ já tiäđu lasetteijee toimâm, mii siämmást tiivood pirrâs tile. Torjuu pyehtih uuccâđ ovdâmerkkân kyláseervih, škoovlah já jieškote-uvlágán riggeeh. Torjuu uázžu čuosáttuv siäilum já tubdâm ovdedeijee enâdâhtipšomân já čuosáttuvâi merkkiimân. Siärvusláš naavcâi pieijâm čuosáttuvváid stuárud kuávlulii identiteet já lasseet čuosáttuvâi suojâlmân čonnâsem.

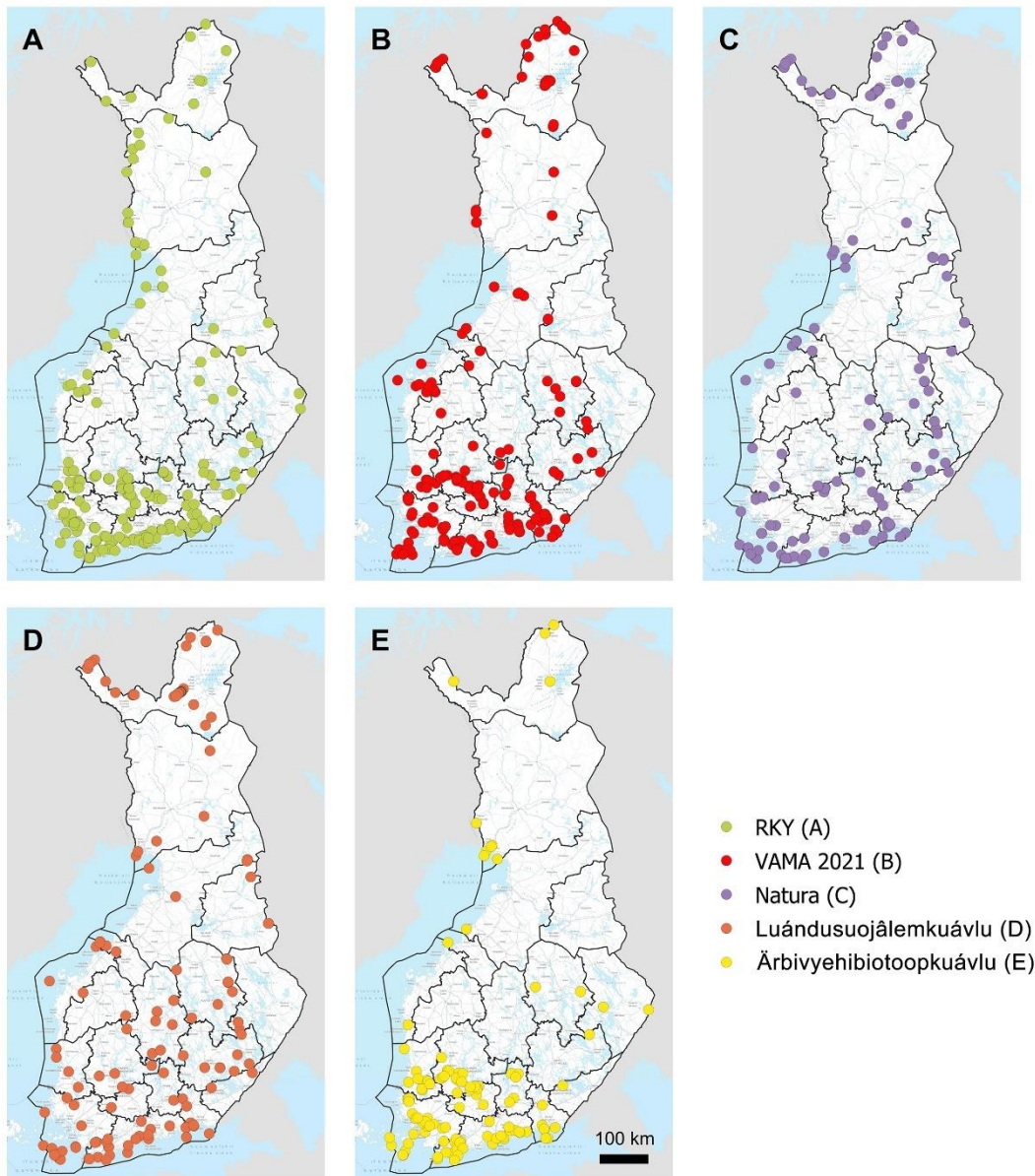
Negativliijn sosiaallijn vaiguttásâin čielgâsumosávť miáruštálmist láá máhđulij kuállejejei lasanem čuosáttuváin, main lii eromáš merhâšume pirrâs ässeid. Tágáreh láá eereeb iárrás sämmilij päikkikuávlu čuosáttuvah, moh láá merhâšitteh sehe toovlášpasáttâssân já siärvusij jieijâs kulttuur siäiludeijee saijeen. Tágárijn čuosáttuváin kollim váátá kunnijâttee lattim, ijge taid lah vuovâs tuálvuđ turistijd.

4.2 Ekologâliih vaiguttásah

VARK-inventistem uđđâ ekologâliih vaiguttásah láá uceh, mutâ váldu-uásist positiivliih. VARK-čuosáttuvah láá (eereeb neelji čuosáttuv) jo toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem, nuuvť ete tai uásild

inventistem ij toovvát uđđâ vaiguttâsâid luándutiilijđ. Toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem čuosâttuvâin puohlágán eennâm tussejeijee tâi mudoi čuosâttuv pilledeijee toimâm lii jo kieldum.

VARK-inventistem sáttá vaiguttiđ ekologâlijđ tiilijđ tobbeen, kost VARK-kuávlui lii miäruštállum viijđasubbon ko toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem kuávlui (30 VARK-kuávlud, main ohtsis 128 VARK-čuosâttâhhâđ). Tain VARK-kuávluin kulttuurhistorjálávt ohtâlâs já topografisávt luándulii ubâlâšvuotân láá valdum mielđ toovlášmuštočuosâttuvâi kooskah já tot koskâttes piirâs, mon siäilum lii keččum tarbâšlâžžân čuosâttuv áárvui siäiludmân.

Kárttá. VARK-čuosâttuvâi sajadâh eres VAT-investistimij kuávluin, luándusuojâlemkuávluin já ärbivyehibiotoopkuávluin. Tuávááškárttá © Eennâmmittedemlájádâs 2022.

Uási iäláttâssâid já amnâsij hahâmân lahtojeijee VARK-kuávluin láá vaiguttâm uánihis tâi kuhes äigipaijeen nanosávt pirâsteijee luándun já ton ekosysteemâid (ovdâmerkân miloh já puáturáhtuseh, kuáivuttuvah já laigottuvah, čidđâpuáldimkuávluh). Manjâ Maadâ- já Maadâviestâr-Suomâ ärbivyehibiotoopkuávlui tubdâldâhlágán koskejolgádâsšlaajâid kullee šadoh láá levânâm

tohon jo ryevdipaje aalgâst, ko eennâmtuálu já šiiveettuálu fallii tai leevvânmân vuovâs šoddâmsoojijd. Návť ryevdipaje aalgâst äigilovo vuossâmui čyeti-iivij kuáttumij jolgim mielđ levânâm ulmui siärvälâššlaajah láá siäilum tain soojijn masa kyehttuháát ive ärbivuáválii eennâmtuálu vaiguttâsâst. Tääľ stuárráamus uási tain šaddoduvâin ij ceevzi meritiäđulii paijeentoollâmťtáá.

VARK-čuosâttuvâin váhá paijeel čyede adai 9 % láá kuávlust, mii lii luokattállum ärbivyehibiooppin. Taat naanood kuohťui ärvučuosâttuvâi siäilumiävtuid. Ärbivyehibiooppijn ij ohtuu lah laavâ suoijim rávhuiduttem, jis toh iä lah suojâlum sierâ luándusuojâlemlaavâ (1096/1996) vuáđuld. Siämmáá kuávlust lejje VARK-čuosâttâhhân väljejum toovlášpasâttâs syeijee já siäilud siämmást meiddei ärbivyehibioopp válduášálii eennâmkevttim.

Siämmáin kuávluin lejje ärbivyehibioopeh já VARK-kuávluh lasetteh tipšomân uázžumnáál torjuu máhđulâšvuodâid. Ärbivyehibiooppijn tipšomân lii máhđulâš uázžud eennâmtuálu eromâštorjuu já toovlášpasâttâs tipšomân lii lemin jieijâs toorjâvuáhádâh. Tain tábâhtusâin, main ärbivyehibioopp já uási ton šlaajâin láá ovdánâm jo ryevdipaje ääigi, tipšum ärbivyehibioopp puáhtá uáiniđ já feeriđ arkeologálii kulttuuräärbi ellee uáassin. VARK-kuávluh lasseet ton sajekuávluh máhđulâšvuodâid siäilud nuuvť autentlâžžân ko máhđulâš.

VARK-kuávluh pyehtih továttiđ negatiivlijđ vaiguttâsâid ekologâlâš tiilijđ tagarijn tábâhtusâin, main luánduttipšom tááhust hiäivulijđ tooimâid ij lah máhđulâš oláštuttiđ toovlášpasâttâskuávlust. Tágáreh tooimah láá vyevdipuáldimeh, jalŋai pajedem tâi eennâmpajaldâs kahheem cuovhâs eennâmvuáđu siemâpaanŋkin vuorkkum šlaajâi iälâskittem várás.

VARK-čuosâttuvah eres suojâlemkuávluin	čuosâttâhmeeri, pt:d	% VARK-kuávluin
RKY	321	23 %
VAMA2021	321	23 %
RKY já VAMA2021	127	9 %
Natura	178	13 %
Luándusuojâlemkuávluh	165	12 %
Ärbivyehibioopp (Meccihaldâttâs)	120	9 %

4.3 Kulttuurpirâs- já enâdâhvaiguttâsah

VARK-kuávlui stuárráamuuh uđđâ vaiguttâsah kulttuurpirrâsân šaddeh kaavam peht, ko VARK-kuávlui huámášem já tai áárvui siäiludem puátá leđe kuávluvuávám vuolgâsaijeen. Návť kulttuurpirrâs puáťih huámášiđ kaavaamist pyerebeht ko ovdil. Stuárráamuu uásist VARK-čuosâttuvâin lii vaiguttâs meiddei taid pirâsteijee enâdâhân, eromâšávt talle, jis čuosâttuvah láá kuávdášliih enâduv elementeh. Tain tábâhtusâin VARK-kuávluh já enâduv ohtâvuodâ lii máhđulâš paijeentoollâđ oovdedmáin enâduv siäiludeijee tooimâid já raiijimáin VARK-kuávluh enâdâhelement hiäjuđeijee tooimâid.

VARK-kuávluin suullân niäljádâs láá RKY-kuávluin já siämmáá ennuv VAMA 2021 -kuávluin. 127 VARK-čuosâttâhhâd (9 % VARK-čuosâttuvâin) láá kuávluin, moh láá ärvuštállum puoh kulttuurpirrâs vâldikodálijn inventistimijn áárvus tááhust merhâšitten. Arkeologálii kulttuuräärbi áárvuh stuárudeh tai kuávlui merhâšume. VARK-kuávluh pyehtih oovdân tááláá kulttuurpirrâs távjá ovdâhisorjâlâš ááigán ollee ruottâsijđ, já čäittih konkreetlâvt kuávlui merhâšume já enâduv hamâšumhisorjâ kuhes äigikooská.

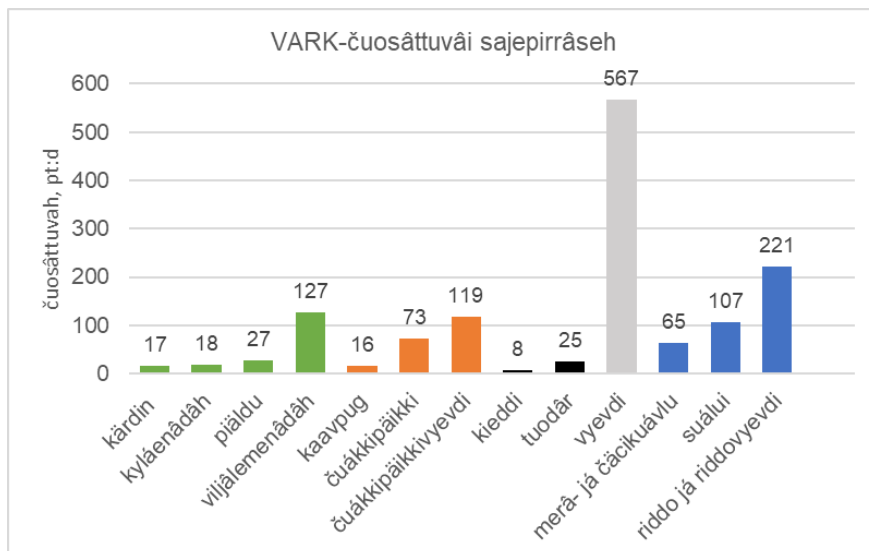
Kuávloid, main rahtum kulttuurpirrásân, enâdâhân já arkeologâlâš kulttuuráarbán lahtojejee vâldikodáliih áárvuh ovtâstuvah, kannat čuosâttiđ tipšom ovdedejeje toorjâtoomâid já ruttâdem. Tipšomtoomâin kalga kuittâg huamášid jyehi árvukuávu eromâš jiešvuodâid nuuvt, ete toh iâ torvottuu.

VARK-inventistem puátá vâldikodálij kuávlukevttimittomeerij miäldásâš inventistmin lasettiđ almoli perustume já tiäđulâšvuodâ arkeologâlii kulttuurärbi kuättá. Viestâdmâin, tiedeetmâin já inventistem puátusij kuullâmprosesist lii täst merhâšittee rooli. Arkeologâlij čuosâttuvâi vijđâsub tubdâmuš já iberdem miel meiddei almolávt kulttuurärbi siäilumân positiivliih uáinuh puáti nanosmuđ.

4.4 Ekonomâliih vaiguttâsah já vaiguttâsah luánduriggoduvâi ávhástâlmân

VARK-kuávlui vaiguttâsah ekonomian láá koskâvuodâlávt uceh toi koskâmiärálávt uccâ stuáruduv tiet. Tai vijđoduvâi koskâárvu lii 8,13 hehtaarid já mediaan lii 1,14 hehtaar. Vijđâsumos VARK-kuávluh láá Kotka Ruotsinsalmi taistâlemkuávu (Ruotsinsalmi VARK-kuávu, vijđodâh 2333,80 ha, mast váldu-uási lii čäcikuávu) sehe Hakoisij lannevääri kuávu pirrásijnis (Hakoisij VARK-kuávu, vijđodâh 221 ha).

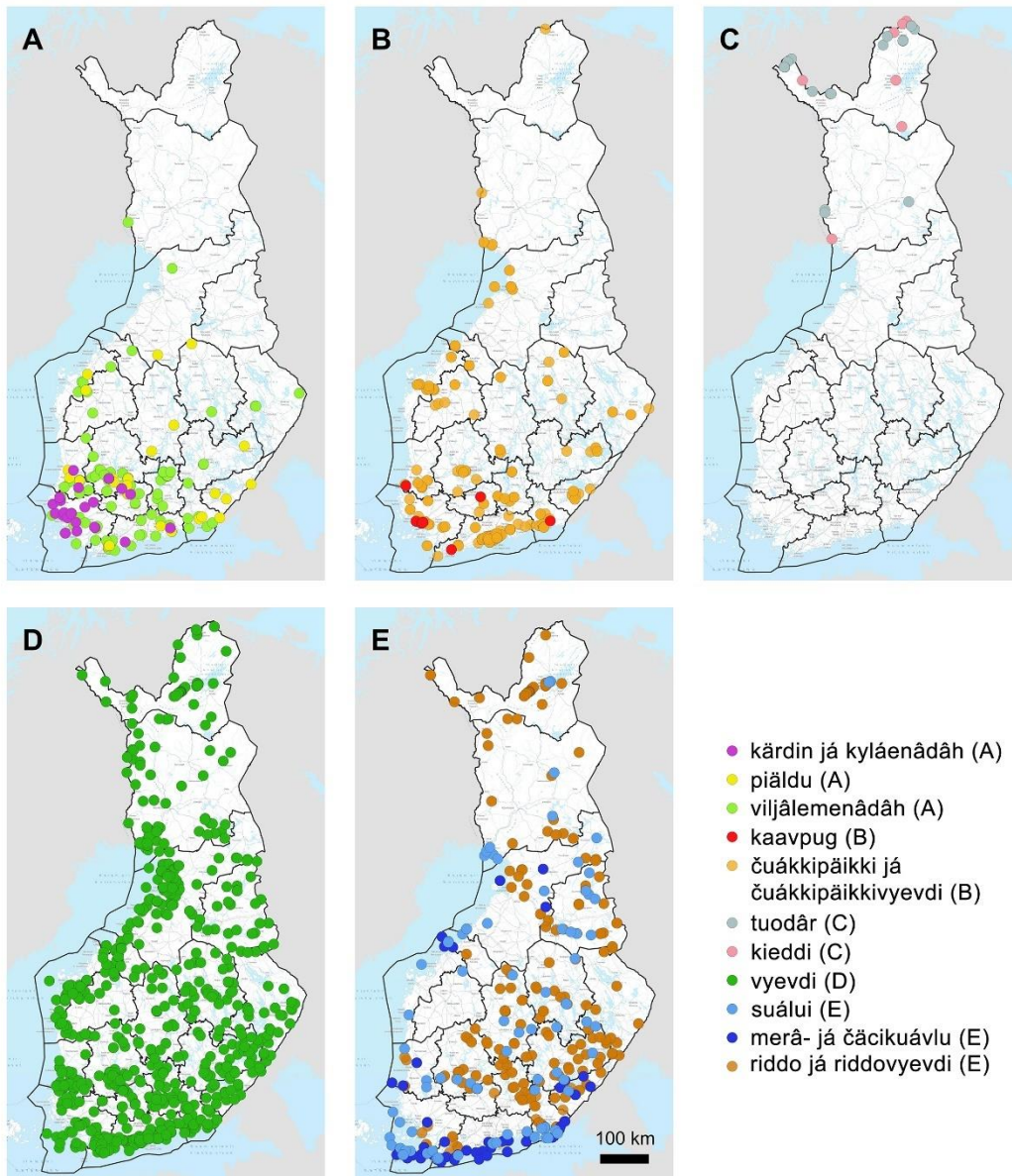
Váldu-uási VARK-kuávuin láá sierâtiippâsijn vuávdâás pirrásijn. toovlášpasâttâsah iâ ohtuu eesti ovdâmerkkân vyevedičuoppâmijđ, mutâ tain ij pyevti kevttiđ eennâm tussejejeje vyeviduđâsmittem vuovijđ (haŋkmoin porgâm, avram, tiälhudem). Taat vuáđuduvâ toovlášmuštolaahân, nuuvt ete VARK-kuávluh iâ stuárráamu uásist tábâhtusâin toovvât uđđâ rajiittâsâid. Spiekâstâhhân täst láá toh VARK-kuávluh, maid lahtojejeje áárvuin lii mainâšum sierâ, ete piirâs tuárju čuosâttuv addim. Árvuštâlmeh čuoppâmijn tai eres toomâin tahhojeh kuittâg tábâhtus miel jyehi VARK-kuávu eromâš jiešvuodâid huámmâšdijn.

VARK-čuosâttuvâin suullân kuttâ prooseent láá kaavpug- tai čuákkipäikkikuávuin. Kaavpugkuávuin VARK-kuávu sáttá tovâttiđ stuárráb koloid ko táválâš eereeb iárrâs kaavaamân lahtojejeje čielgâdâsâi já tutkâmušâi ohtâvuodâst. Tain kuávuin toovlášpasâttâsân máhđulistum tussejejeje toomah sáttiđ vaattâđ tutkâmušâi uásild ovdâmerkkân távâlii täärhil dokumentistem tai távâliist spiekâstejejeje toomâid kuávlust leijee arkeologâlij ráhtusij siäiludmân.

VARK-čuosâttuvah pyehtih lasettiđ mađhâšemperustume, mast láá positiivliih vaiguttâsah ekonomian. Taan puáhtá uáinid lasettiđ kuávlui koskâsii täsiáárvu, ko maangah VARK-čuosâttuvâin

láa ekonomáávt mudoi ucceeb aktiivlijn kuávluin. Ko toovlášpasáttásái tipšomtoorjá já máhđuliih táálunkuávlui eromášpirâstorjuuh sundâšuveh taid kuávluid, tain pyehtih leđe vaiguttâsah eennâmtáálu- já uccâirâttâsái ekonomian.

Kârttá. VARK-čuosáttuvâi sajepirráseh. Tuávâáškârttá © Eennâmmittedemlâjádâs 2022.

4.5. Almugijkoskâsiih vaiguttâsah

VARK-inventistmist iâ áruvštâl leđe merhâšittee staatâi raajijd rasteldittee vaiguttâsah.

4.6 Eres vaiguttâsah

4.6.1 Inventistem riehtivaiguttâsah

VARK-inventistmist áruvštállâm lii olášuttum SOVA-laavâ 3 § vuáđuld. Olášuttemvyehičuávdus vuáđuduvâ toos, ete inventistmist já ton puátusist iâ lah jiečânâs riehtivaiguttâsah. Jis inventistem tuhiittuvvoo vâldikodâlij kuávlukevttimmittomeerij miâldâsâš inventistmin, ton vaiguttâsah puátih

almonid epinjuolgâ vâldikodâlij kuâvlukevttimittomeerij peht kaavam já toovlášmuštolaavâ vuáduid kiedâvuššâmnaál lopeaasij peht. Taan keežild láá keččâm tarbâšlâžžân hammiistállâđ meiddei tom, maht VARK-kuâvlui vâldikodâlâš merhâšume spejâlistuvoo kaavaamân já eres eennâmkevttim vuáváamân já ton peht epinjuolgâ meiddei ekonomian, sosiaallâš pyereestvajemân já luándu- sehe kulttuurpirrásân.

4.6.2 Vaiguttâsah kaavaamân

VARK-čuosâttuvâi riävtâlâš sajadâh vuáduduvá vuoigâdвуođâlâš kuâvlukevttimittomeerijd já toi riehtivaiguttâssâid. Tain asâttuvoo eennâmkevttim- já huksimlaavâst (maankäyttö- ja rakennuslaki, MRL 132/1999). MRL 24 § 1 moomeent miel staatâ virgeomâhááh kalgeh toimâinis huamášid vâldikodâlijd kuâvlukevttimittomeerijd já ovdedid tai olášuttem. Lasseen kalga árvuštállâđ tai olášuttem já tooimâi vaiguttâssâid kuâvluráhtus já kuâvlukevttim tááhust.

MRL 24 § 2 moomeent miel eennâmkode vuáváamist já eres kuâvlui kevttim vuáváamist kalga huolâttiđ vâldikodâlij kuâvlukevttimittomeerij huámmâšmist nuuvt, ete tai olášuttem ovdeduvvoo. Vâldikodâliih kuâvlukevttimittomereh konkretisistuveh ienááš kaavam ohtâvuođâst. Puoh kaavataasijn lii tehâlâš huolâttiđ tast, ete tohhum čuávduseh iä lah ruossâlâš vâldikodâlâst merhâšittee arkeologâlij čuosâttuvâi jiešluándoin já eromâš jiešvuođâiguin. Eennâmkodekaavaamist lii täst kuávdâšlâš rooli. Eennâmkuudij vuáváamist vâldikodâliih kuâvlukevttimittomereh tárkkilistojeh ain eennâmkodâlâš kuâvlukevttim čuávdusin já toh heiviittuvvojeh oohân eennâmkodâlijn já páihâlijn mittomerijguin.

Eennâmkodekaavaamist lii ulmemiäldásâš čäittiđ VARK-kuâvluid tagarin. Taid kalga kiedâvuššâđ meiddei eennâmkodekaava virgeomâhášráđádâlmijn. Máhđulijn VARK-kuâvlui rajimâid iävtuttum spiekâstmijn kaavam ohtâvuođâst kalga ain ráđádâllâđ sehe kuâvlulij ovdâsvástádâsmuseoiguin já Museovirgâduvâin. Keevâtlâst ráđádâlmeh iävtuttum spiekâstmijn VARK-kuâvluid kyeskih tuše taid tábâhtussâid, main VARK-kuâvlu lii viđâsub ko toovlášpasâttâsregisterist čaittum rajim. Tain tábâhtusâin nubâstusah árvuštâllojeh jyehi kaava uásild tábâhtus miel. Almos- tâi sajjatâhkaavai puotâ ráđádâllâm ij tarbâšuu, jis kavnáttuvvoo, ete kaavast čaittum čuávduseh iä vâdâsmit vâldikodâlij kuâvlukevttimittomeerij olášuttem.

Kulttuuriympäristö yhteisenä voimavarana Kulttuuriympäristöstrategian toimeenpanosuunnitelma 2014–2020 -almostitmist ivveest 2015 ohtân mittomeerrin lii kavnáttum, ete vâldikodâlâst merhâšittee kulttuurpirrásijn kalga leđe ohtâlâš já äigitâsist toollâmnáál tiätu, mii luávdâ kulttuurenâduv, rahtum kulttuurpirrás já arkeologâlii kulttuuräärbi. VARK-inventistem olášut taam mittomere arkeologâlii kulttuuräärbi uásild já helppée návt puátteevuođâst virgeomâhái toimâm.

Eennâmkevttim- já huksimlaavâ 24§:st kavnáttuvvoo, ete

Staatâ virgeomâhááh kalgeh toimâmistis huamášid vâldikodâlijd kuâvlukevttimittomeerijd, ovdedid tai olášuttem já árvuštállâđ toimâidis vaiguttâssâid kuâvluráhtus já kuâvlui kevttim tááhust.

Eennâmkode vuáváamist já eres kuâvlui kevttim vuáváamist kalga huolâttiđ vâldikodâlij kuâvlukevttimittomeerij huámmâšmist nuuvt, ete tai olášuttem ovdeduvvoo.

Ain siämmáa laavâ 32§ miel

Virgeomâhááh kalgeh kuâvlui kevttimâm kyeskee tooimâid vuávâdijnis já tai olášutmist meerriddijnis huamášid eennâmkodekaava, viggâđ ovdedid kaava olášuttem já keččâđ, ete toimâiguin iä vâdâsmit kaava olášuttem.

VARK-inventistest ohtávuodást láá čielgádám čuosáttuvái huámášem kaavain já sajaduv sierá kaavataasij kuávlust väldikodálij päikkitiätuamnâstuvái iššijn. 204 VARK-čuosáttáhhâd láá sajattáhkaavajum kuávlust. Tai uásild ij kale lah lamaš máhđuláš čielgádiđ tom, kale čuosáttuv láá merkkejum sajattáhkaavan.

Čuosáttuvâin 869 (63 %) láá almoskaavakuávlust já tai merkkim almoskaavaid láá karttim tárhibeht. Almoskaavakuávlust leijee VARK-čuosáttuvâin 549 láá merkkejum kaavaid. Toovlášmuštokuávlust valdáleijee SM-merkkim lii tuše 183 čuosáttuv saje puotâ. Táváluumosávt toovlášpasáttâskuávlust kevttimulmen láá kuittâg čujottâm monnii eres tooimâ tegu:

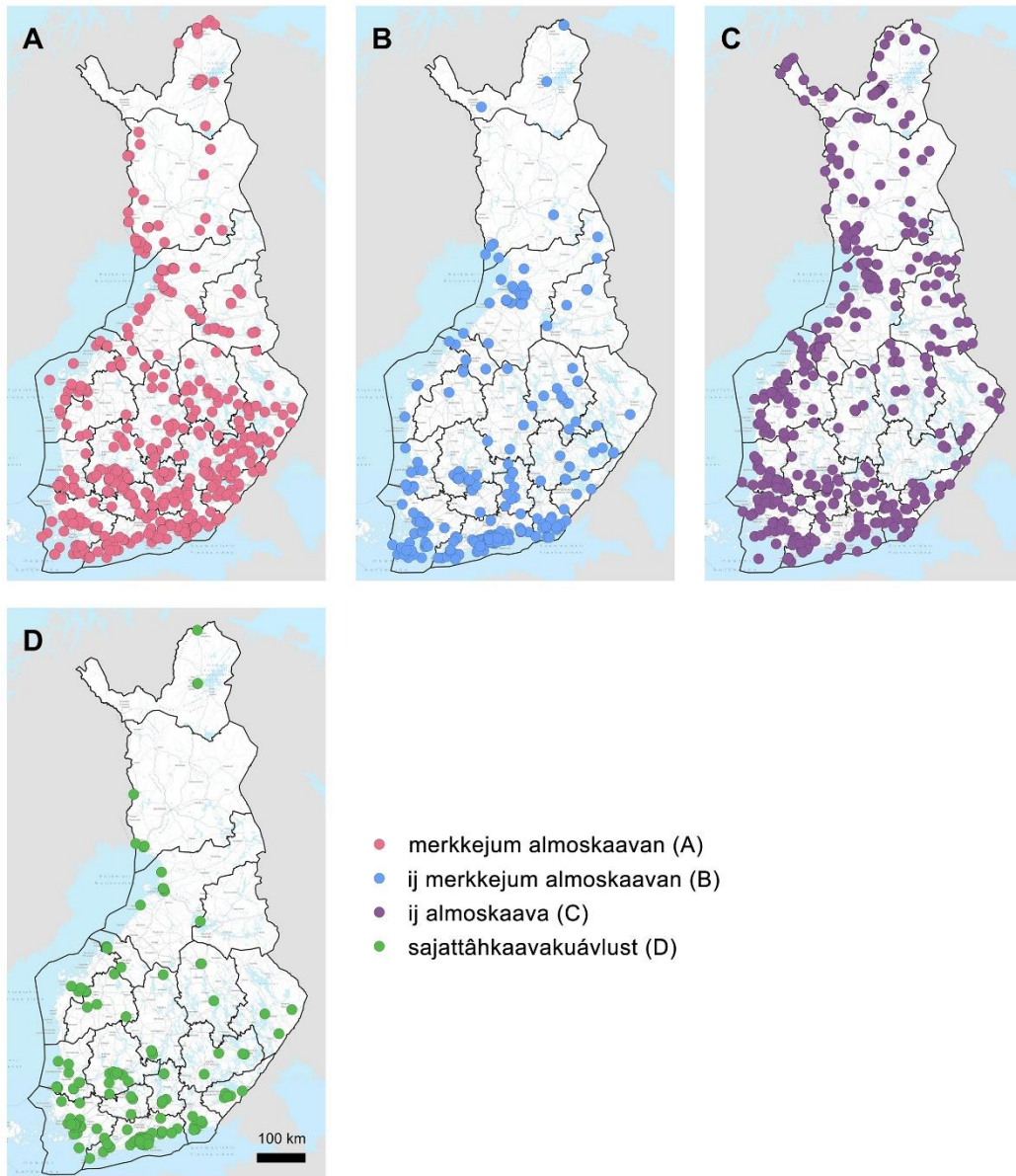
- 187 čuosáttáhhâd láá kuávlust, mon váldukevttimulme lahtoo eennâm- já vyevdituálun
- 46 čuosáttáhhâd láá kuávlust, mii lii rávhuiduttum mainnii eres lavvâin

Ko toovlášmuštolaahâ máhđulist kuávlust haldášeijee eennâmkevttim, taan uásild eennâm- já vyevdituálukuávlust leijee čuosáttuvvâid iä čuosâ njuolgâ vaiguttâsah. Kuávlust vuáváamist kalga kuittâg huámášiđ VARK-kuávlust áárvuid, adai jis VARK-kuávlust árvuštálmist kavnáttuvvoo, ete *pirrásist já enâduvâst láá čuosáttuv addim tuárjoo elementeh*, tom kalga huámášiđ já karved čuávdusijd, moh hiäjudiččii taid áárvuid.

Eres almoskaavaid merkkejum suojâlemkuávlust, main láá VARK-čuosáttuvah, láá táválávt luándusuojâlemkuávlust. Ubâlohán almoskaavataásist čaittum kuávlust ovdedem já kuávlust leijee VARK-kuávlust áárvui siäiludem kooskâst láá viehâ uccáá potentiaalliih ruossâlâsvuodâtilah. Tuodânalâsumos ruossâlâsvuodâmáhđulâšvuodah hamâšuveh VARK-kuávlust, moh láá asâmân, jotolâhân tâi luámu- já madhâšemtoimâid čujottum kuávlust. Tain stuárráamus vuástálij mittomeerij asâtem puáhtá karved puorij vuáváámáin já muunehmáin.

Joba 322 VARK-čuosáttáhhâd iä lah merkkejum almoskaavaid. Tain čuosáttuvâin 32 láá vuáijum kárbáh, já loopah láá eennâmkuávlust leijee arkeologâliih čuosáttuvah. Tai čuosáttuvâi uásild lii lemin riskâ, ete toh iä huámášuu kuávlustvuáváamist. Lohomeeri lii olâtteijee styeres, ko toovlášpasáttâsâid kolgáččij ain merkkiđ almoskaavaid ucemustáá čuosáttâhmerkkiimáin. Kaavah, maid toovlášpasáttâsah iä lah merkkejum, láá koskâmiárálâvt váhá puárâsuboh ko toh, maid toovlášpasáttâsah láá merkkejum ravvui miel. Aheiäru lii kuittâg uáli ucce.

VARK-čuosáttuvah kaavain (n = 1391)	čuosáttuvah, pt:d	% VARK-čuosáttuvâin
almoskaavajum kuávlust		
merkkejum almoskaavan	549	39 %
iä merkkejum almoskaavan	322	23 %
kuávlust ij almoskaava	523	38 %
sajattáhkaavajum kuávlust	204	15 %

Kárttä. VARK-čuosáttuvah já kaavam. Tuávááškárttä © Eennâmmittedemlájádâs 2022.

VARK-kuávluh merkkejuvvojeh puátteevuođâst sehe eennâmkoddekaavaid já taid vyeleeb kaavataasijd tai tuođâlii rajim miäldásâš kuávlun. läru eres fastâ toovlášpasáttâsâi iähtun lii tot, ete VARK-kuávlui puotâ virgeomâhááh kalgeh toimâmstis pieijâđ eromâš huámásume toos, ete tuše kuávlui huámásem lasseen meiddei arkeologâlij čuosáttuvâi kavnáttum áárvuh huámášuvvojeh vuávâmpargoost já ton stivriimist nuuvt, ete tai siäilumiävtuh nanoduvvojeh.

4.6.3 Inventistem vaiguttâsah eres eennâmkevttimân

Väldikodâlijn kuávlukevttimittomeerijn iä lah njuolgâ riävtáliih vaiguttâsah ovtâskâs huksimlove, spiekâstemlove tai vuávâmtárbumiärádâs miedetteemiävttoid. VARK-kuávlui čuosáttähkuáhtâsiih riehtivaiguttâsah ovtâskâs huksimhaahân tai eennâmkevttimân šaddeh MRL miäldâsii kaavamprosesist já vuáduuveh sierâ kaavataasij siskáldâsvátámâššâid sehe talle, ko fastâ toovlášpasáttâsâid kiedâvušeh toovlášmuštolaavâ (295/1963) miäldâsávt. Fastâ toovlášpasáttâs tussim ääšimiäldâsii lovetää lii jyehi tábâhtusâst kieldum tast sorjohánnáá, lii-uv koččâmuš VARK-čuosáttuvâst väi ij. Tussim vaattâm love kiedâvuššâm ohtâvuodâst árvuštálluu jyehi tábâhtus

ohtávuodást arkeológálie čuosáttuv merhášitteevuodâ koskâvuodást eennâmkevttimhaahân já ton merhášumán. Ton uásild, ko VARK-kuávluh iä lah fastâ toovlášpasáttâsah, riehtivaiguttâsah šaddeh kaavam ohtávuodást meridemnáál kaavamerkkiimij já -miärdâsâi peht.

Njuolgâ riehtivaiguttâsah pyehtih šoddâđ motomij eennâmkevttimân lahtojejee lopemonáttálmij puotâ, ko staatâ virgeomâhááh kalgeh toimâmstis huámášiđ vâldikodálijd kuávlukevttimittomeerijd já ovdediđ tai olášuttem. Toovlášpasáttâsah láá suojâlum lavvâin já taid lahtojejee čuávdušijn kalga ain táttuđ čiälkkámuš kaavavuávám tâi eres eennâmkevttim ohtávuodást jo-uv kuávlulii ovdâsvástádâsmuseost tâi Museovirgáduvâst. Keevâtlávt táválumosávt lii ulmemiäldâsâš čujottiđ celkkimpivduu kuávlulii ovdâsvástádâsmuseon, mii parga táárbu miel ohtsâšpargo Museovirgáduvvâin.

VARK-kuávlui riehtivaiguttâsah láá válduášálávt epinjuolgâdeh. Toh iä mute tááláá riehtitile, mast vâldikodálavt merhášittee kulttuurpirrâsij áárvuid kalga turviđ kaavam ohtávuodást kaavam uáivildem oohânheiviittemčuávduš uáassin. VARK-kuávlui mittomeerrin lii čielgâsmittiđ muuneeld tom, moh čuosáttuvâid láá luándustis vâldikodálavt merhášitteej já moh iä.

5. Muulsâiävtui viärdádállâm

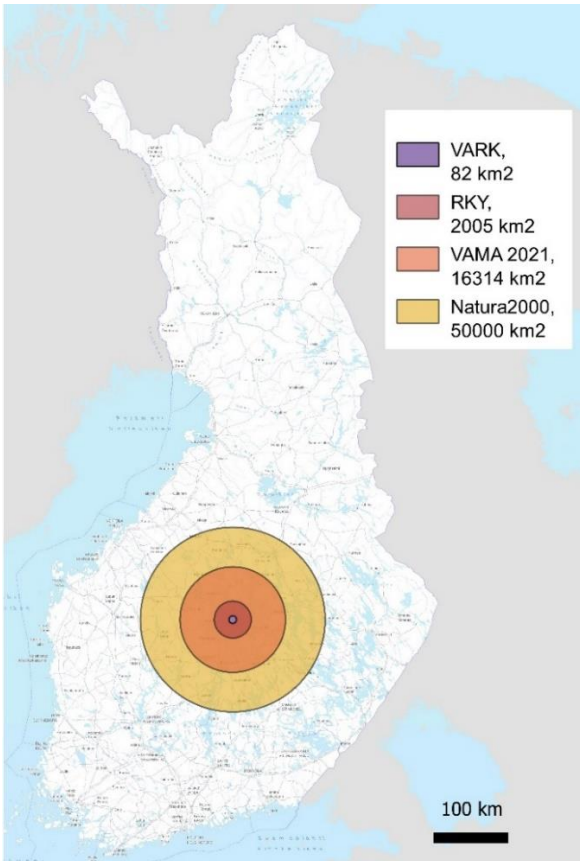
Pirâsarvuštállâm mittomeerrin lii lamaš čielgâdiđ VARK-inventistem olášuttem (muulsâiähtu 1) tâi ton olášuthánnáá kyeđđim (muulsâiähtu 0) vaiguttâsâid vâldikodálavt merhášittee árvuštállum čuosáttuvâi pirrâsân. SOVA-laavâ já -asáttâs miel tast puáhtoo oovdân tarbâšlii ennuv tááláá tile já puáttee ovdánem viärdádállâm. Vuolgâsaijeen kalga leđe, ete inventistem olášuttem vaiguttâsah láá positiivliih tááláá tile iähtun.

Kyehti ovdil olášuttum VAT-inventistem (RKY, VAMA 2021) iähtun VARK-inventistmist čuávuh huámášittee ucceeb uđđâ pirâsivaiguttâsah. Iänááš taat lii tondiet, ete VARK-kuávluin stuárráamus uási láá toovlášmuštolavvâin rávhuiduttum, iäge vâldikodálâš merhášitteevuotâ pyevti taas nubástusâid. Nubbe suijâ VARK-inventistem koskâvuodálavt uccâ vaiguttâsâid lii VARK-kuávlui käržis viđđoduvah, kuás páiháliih vaiguttâsah ovdâmerkkân ekonomian já kuávlui- já siärvádâhráhtusân pääcih uccen.

	VAMA 2021	RKY	VARK
kuávlui lohomeeri viđđoduvah, km ²	186	1851	1010
<i>koskáárvu</i>	87,71	1,08	0,08
<i>mediaan</i>	46,73	0,19	0,01
<i>mulsâšuddâmkoská</i>	0,86–848,84	0,0005–247,19	0,00002–23,34
<i>oohânrekinistum viđđodâh</i>	16314,24	2005,31	82,14

Tavlustâh. VAT-inventistmijn miäruštállum kuávlui viđđoduvâi tubdâldâhlovoh.

VARK-kuávlui viđđodâh västid tuše 4 % RKY-kuávluin já 1 % VAMA 2021 -kuávluin. VARK-kuávlui pirâsivaiguttâsah pääcih ucceeb oovdeh VAT-inventistmij iähtun (RKY já VAMA 2021), ko kuávlui koskámiäralâš viđđodâh lii ucce já nube tááhust ko inventistem ulmen lii, ete tain iä tábáhtuuččii nubástusah.

Kárttá. VAT-inventistmij (VARK, RKY, VAMA 2021) sehe Natura2000 viärmáduv suojálemkuávlui viijđoduvah nubijdis iáhtun. Tuávááškárttá © Eennâmmittedemlájádâs 2022.

Stuárráamuuh uđđâ vaiguttâsah kuávluvuáváámân čyecih vâldikodálávt merhâšitten árvuštállum historjálíj kaavpugij kuávluid. Tai arkeologáávt pyereest siáilum uásist enâmân tussejeijee tooimáid kolgáččij karveđ, já velttmettum tussimáid pyehtih asâttid táválii čovgádub iávtuid.

VARK-inventistem sosiaallíih vaiguttâsah láá enâmustáá positiivlíih. Inventistem miel arkeologááš kulttuurábi paijaan oovdân pyerebeht ko ovdil. VARK-kuávluh lasetteh sajekuávlui kiásuttemvyeimi já nanodeh ässei páihálâšidentiteet sehe čonnâsem jieijâs aassâmpirrâsân. Toovlášpasâttâskuávlui tipšomtorjuuh máhđulisteh čuosâttuvâi šipšâm, enâdâhtipšom já uápistentaavluvi ráhtim vuovâs uápásmemčuosâttuvváid. Tipšomtorjuu lii máhđulâš uázžuđ meiddei eennâmtuálu eromâš pirâstoorjâvuáháduv peht, jis VARK-kuávlui lii kuávlust, kuus lii máhđulâš uázžuđ sajanmáávsu enâduv maangâmuáđusâšvuodâ pajieentuállee tooimâin.

VARK-inventistem vaiguttâsah ekologááš tiilíj láá meiddei positiivlíih. Ko VARK-kuávlui já tain leijee arkeologáálij čuosâttuvâi suojálemtilán iä nuuvtkin lah puátimin uđđâ nubástusah, puáhtá nabdeđ ete meiddei ekologáálij tileh pishoh siämmáálágánin. Tain tábâhtusâin, main VARK-kuávlui lii miäruštállum viijđâsubbon ko toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem kuávlui tâi main pirrâs siáilum kavnáttuvvoo ohtân kuávlui merhâšume tiäduhteijee árvun, ekologáálij tiilíj siáilumiávtui puárâneh ovdebáá tile iáhtun.

Merhâšitteemus vaiguttâsah VARK-inventistmist puátih leđe kulttuurpirrâs já enâduv tilán. Arkeologáálij kulttuurárbân lahtojeijee merhâšitteemus áárvuh huámášuvvojeh pyerebeht ko ovdil, ko toh huámášuvvojeh jo tooláá eennâmkevttim vuávámist. Ko VARK-kuávluh láá RKY-, VAMA 2021 - tâi ärbivyehibiotoopkuávluin, toh nanodeh siämmâst meiddei tai siáilumiávtuid já pyehtih kuávluid tai šoddâmhistorjást muštáleijee áigálii čienñálvuodâ.

VARK-kuávluh láá uceh já tai hammim čuosâttâhviärmádâh lii piäđgui já lasseen levânâm pirrâ Suomâ. Inventistem tovâtem vaiguttâsah puátih leđe puohnâssân uáli páiháliih. Sierâ pirâsvaiguttâsâi vuáruvaiguttâskoskâvuodâid árvuštâldijn ij lah meiddei puáhtám huámâsiđ mainâšittee pajalâsvaiguttâsâid.

Pirrâs puáttee tile viärdádâldijn muulsâiävtui 1 já 0 kooskâst SOVA-laavâ miäldásii árvuštâlmist vâldikodálávt merhâšittee arkeologâlij čuosâttuvâi inventistmist láá puáhtám kavnáttiđ, ete inventistem olâšuudijn vaiguttâsah láá válduášálávt positiivliih, veikâ-uv almolávt uáli uceh.

Arkeologâlii kulttuuräärbi tááhust lii merhâšittee, ete ton kulttuurhistorjálávt, tutkâmušhistorjálávt já tutkâmušlávt merhâšitteemus uási lii tääl tubdum. Inventistmist miäruštállum vâldikodálávt merhâšittee arkeologâlijd čuosâttuvâid siskeldeijee VARK-kuávluid puáhtá puátteevuodâst huámâsiđ kuávlui- já siärvádâhráhtusân vaigutteijee vuávámijn jo algâmuđoost.

VARK-inventistmist láá puáhtám ovdediđ arkeologâlii kulttuuräärbi árvudem monâttállâm já čokkiđ merhâšittee tiäđu arkeologâlii kulttuuräärbi tiileest. Porgum pargo addel pyere vuáđu arkeologâlii kulttuuräärbi suojâlem jotkâoovdedmân.

6. Käldeeh

Almostitmettumeh

Arkeologinen kulttuuriperintö ja kaavoitus 2020. Museovirgádâh, Kulttuurpirâspalvâlusah, Haldättâhpalvâlusah/Lahâpalvâlusah.

Muinaisjäännösten merkittävyden arviointi ja arvottaminen Pargojuávhu loppâraapoort 27.8.2008. Museovirgádâh.

VARK ja kaupungit. Teemu Mökkönen, Museovirgádâh 2021.

VAT- Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännöskokonaisuudet. Ovdâčielgádâs 10.1.2008. Museovirgádâh.

Viranomaisten suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista antaman lain soveltaminen Valtakunnallisesti merkittävien kohteiden (VARK) inventoinnissa. Juha Maaperä, muštottemčáálus 3.4.2020. Museovirgádâh, Haldättâhpalvâlusah/Lahâpalvâlusah.

Almostittum

Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito <https://museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/arkeologinen-kulttuuriperinto/arkeologisen-kulttuuriperinnon-hoito>

Arkeologisen kulttuuriperinnön opas AKO <http://akp.nba.fi/>

Kulttuuriympäristöstrategia 2014–2020. Statâräädi prinssiipiärdâs 20.3.2014 Máttááttâs- já kulttuurministeriö, pirâsministeriö. Helsig 2014

Kulttuuriympäristö yhteisenä voimavarana Kulttuuriympäristöstrategian toimeenpanosuunnitelma 2014–2020. Määttäätäs- ja kulttuuriministeriö, pirâsministeriö Helsig 2015

Laahâ virgeomâhâi vuávâámij já ohjelmij pirâsvaiguttâsâi árvuštâlmist

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2005/20050200?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=SOVA%20laki>

Luándusuojâlemlaahâ

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1996/19961096?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=luonnonsuojelulaki>

Eennâmkevttim- já huksimlaahâ (maankäyttö- ja rakennuslaki, MRL)

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132>

Maiseman muisti – valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset. Paula Purhonen (toim.)
Vammala 2001

Toovlášmuštolaahâ (muinaismuistolaki, MML)

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1963/19630295?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=muinaismuistolaki>

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

https://www.ymparisto.fi/fi-fi/luonto/maisemat/arvokkaat_maisemaalueet

Valtakunnallisesti merkittävät esihistorialliset suojelualuekokonaisuudet. Sisašijministeriö, kaavam- já huksimuásádâh, tiädättâsah 3/1983

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt

<https://museovirasto.fi/fi/kulttuuriymparisto/rakennettu-kulttuuriymparisto/valtakunnallisesti-merkittavat-rakennetut-kulttuuriymparistot>

Labdos 1

Oohtânkiäsu väldikodálávt merhâšittee arkeologâlij čuosâttuvâi inventistem vaiguttâsâi árvuštálmist		
Vaiguttâsluokka	Vaiguttâsah ++ / + / 0 / - / --	Sánálâš valdálem
1. Sosiaalliih vaiguttâsah		
Tiervâsvuotâ já pyereestvaijeem	++ ++ +	Arkeologâlijd čuosâttuvâid feerejeh mávsulâžžân já taid aneh mielâkiddiivâžžân. Toh lasetteh kuávlv kiäsuttemvyeimi já nanodeh ässei páihâlâšidentiteet já čonnâsem jieijâs aassâmpirrâsân. Stuárráamus uási VARK-čuosâttuvâin láá sierâtiijppâsijn luándupirrâsijn. Čuosâttuvah láá keessimvuáimáliih já taid eelih uáppâsmin. Luándust liihâdmist lii merhâšittee vaiguttâs sehe ulmui fyysisâš já vuoiñâlâš pyereestvajemân. Toovlášpasâttâsâi tipšomtorjuu já eres pirâstipšomân lahtojieje toorjâvuáhâduvâi peht čuosâttuvah pyehtih leđe seervij ja ornijduumij šipšâmčuosâttuvah. Tain uárnejum tábâhtusâi peht lasetteh páihâlij ässei oohtânkuullâm já perustume jieijâs pirrâsân já ton moonnâmááigán.
Čuosâttuv vuoiñâliih áárvuh	++ --	Ko čuosâttuvvâid lahtojieje vuoiñâliih áárvuh puáhtojeh eromâšávt tiäduđijn oovdân, meiddei ton fyysisij ráhtusij áárvustanneem lassaan já ton tussim šiälmá allaan. Motomáid čuosâttuvvâid lahtojeh vuoiñâliih áárvuh, maid päähist kuállejiejeeh pyehtih luávkkáđ peerustmettum lattiimáin.
Täsiárvu	+	VARK-čuosâttuvâin paijeel 70 % láá táálunkuávlulágán pirrâsist. Toh hámmejeh uási táálunkuávlui kollimčuosâttuvâin, lasetteh sajekuávluidis keessimvyeimi já stuárudeh nuuvt kuávlui koskâsii täsiáárvu.
Pirâstiäđulâšvuotâ	+	Pirâstiäđulâšvuotâ stuáru, ko kuávlv historjást muštâlejeje čuosâttuvah pajaneh oovdân já išedeh iberdiđ, mondiät já maggaar historjá mielđ kuávlvuh láá hamâšum tagarin ko toh láá tääl.
2. Ekologâliih vaiguttâsah		
Luándupiirâs	+	VARK-čuosâttuvâin 95 % láá kuávluin, maid puáhtá valdâliđ luándupirâsin tâi ulmuu vaiguttâm luándupirâsin. Ko stuárráamus uási kuávluin láá jo lavvâin rávhuiduttum já puohlágán tussejejeje toimâm tain lii kiöldum, nubâstusah luándupirrâsân iä lah hirmâd stuárráh. Nube tááhust VARK-kuávlvuh lasseet meiddei pittâs máhđulâšvuodâid siäilud nuuvt autentlâžžân ko máhđulâš.

	+	165 VARK-čuosáttáhhâd láá luándusuojâlemkuávluin. kuálmádâs tain láá sämmilij päikkikuávlun ruáttáás meccikuávluin. Meiddei Suomâluovtâ, Suáluimeerâ já Äpimeerâ aalmuglâšmeccikuávluin já luándusuojâlemkuávluin leijee čuosáttuvah láá valjeeht. VARK-čuosáttuvâi sajadâh luándusuojâlemkuávluin ij nuuvtkin vaagut luándusuojâlemkuávlui luánduárvod, mutâ addel laseáárvu tai maangâmuáđusâšvuotân.
Luándu maangâmuáđusâšvuotâ	++	VARK-čuosáttuvah pyehtih lasettiđ luándu maangâmuáđusâšvuodâ ärbivyehibiotooppin luokattállum kuávluin.
Ärbivyehibiotoopeh	+ -	Toovlášpasáttâsâi tipšomtoorjâ máhđulist tagarij tipšomtoomâi čuosáttem taid kuávlod, moiguin nanodeh ulmuu siärvälâššlaajâi cevzim. Motomeh ärbivyehibiotoopij tipšomtoomah láá tagareh, maid ij pyevti olášuttiđ toovlášpasáttâskuávlust. Tágáreh láá toh tipšomtoomah, main eennâmpajaldâs kalga cuovkkiđ mottoomnáál.
Natura 2000 -kuávluh	++	178 VARK-čuosáttáhhâd láá Natura 2000 -kuávluin. Taah VARK-čuosáttuvah láá jo tääl rávhuiduttum lavváin, nuuvt ete VARK-inventistem ij toovvât uđđâ vaiguttâsâid. Toovlášpasáttâsâi sajadâh Natura 2000 -kuávluin lasseet čuosáttuvâi siäilumiävtuid.
Luánduriggoduvâi kevttim	+ -	VARK-kuávluh pyehtih lasetorvo haldâšeijee eennâmkevttim pisovâšvuotân. VARK-kuávluh räijjeheh fastâ toovlášpasáttâsâi vijđâsubboht eennâmkevttim ton uásild ko toh láá miäruštállum toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem toovlášpasáttâskuávlun stuárráábin.
3. Kulttuurpirâs-enâdâhvaiguttâsah	já	
Arkeologlâš kulttuurärbi	++ ++ ++	Arkeologâlii kulttuuráárbán lahtojee merhâšitteemus áárvuh huámášuvvojeheh pyerebeht ko ovdil, ko toh huámášuvvojeheh jo tooláá eennâmkevttim vuávámist. Perustume arkeologâlii kulttuurärbi kuáttá stuáru, ko VARK-kuávluh pajeduvvojeheh oovdân viestâdmist. Ko arkeologlâš kulttuurärbi äddejuvvoo já tobdo pyerebeht ko ovdil, meiddei almolâš kulttuurärbi siäiludmân positiivlâš táttutile stuáru. VARK-čuosáttâh addel pyere vuáđustâs toovlášpasáttâsâi tipšomtorjuu mieđeetmân. Tipšum toovlášpasáttâsâin čuosáttuv oornig tile lii älkkebe čuávvuđ já olášuttiđ tom pyereidejee tooimâid.
Rahtum kulttuurpirâs	++	319 VARK-čuosáttáhhâd láá RKY-kuávluin. Arkeologlâš kulttuuráárbán lahtojee áárvui oovdânpyehitim stuáru meiddei RKY-kuávlui merhâšume, ko tai šoddâmhistorjân távjâ lahtojee arkeologâlij čuosáttuvâi merhâšume kuávlun hamâšumeest puátá pyerebeht oovdân já äddejume čuosáttuvâi historjâlii merhâšumeest stuáru.

Enâdâh	+	Arkeologâliih čuosâttuvah láá kulttuurenâduvâi puárásumos kerdi. VAMA 2021 -kuávluin láá ohtsis 321 VARK-čuosâttâhhâd. Toh adeleh enâdâhkuávluid páihálávt nanosub syeji, ko toh láá toovlášmuštolavvâin rávhuiduttem.
	+	Arkeologâliih čuosâttuvah taheh enâduv maangâmuádušsubbon, adeleh toos kuhes historjâlii perspektiv já lasetteh ton kiásutteijejuodâ.
	+	Toovlášpasâttâsâi tipšomtoorjâ puáhtá pyehtid uccâ tipšom tiäddučyegiskuávluid enâdâhkuávluid.
4. Ekonomâliih vaiguttâsah		
Táluuáluh	0	VARK-kuávluh láá stuorrâ uásild uáli uceh, iäge tain lah mainâšitte merhâšume ovtâskâs táluuálui ekonomian.
Eennâm- já meccitááluh	0	Eennâmtááluh pyehtih uázžuđ uccâ puátulase VARK-čuosâttuvâid čujottemnâál toovlášpasâttâsâi tipšomtorjuin, mutâ keevâtlávt tai vaiguttâs lii uáli ucce.
	+	Talle ko VARK-čuosâttuvah láá eennâmtááluin, main hárjutteh eennâmtáálumadhâšem, toh lasetteh tai kiásuttemvyeimi.
	-	Vijdes vuovdijn leijee VARK-kuávluid kalga huámâšid čuoppâmvuávámij ohtâvuodâst já olášuttiđ taid nuuvt, ete kuávlui áárvuh iä torvottuu. Jis čuosâttuv kuávlurajim ij spiekâst toovlášmuštolavvâ rávhuiduttem kuávlust, iä uđđâ vaiguttâsah šoodâ.
Irâttâsah	0	VARK-čuosâttuvâin ij lah ennuvgin vaiguttâs irâttâstoimâmân. Čuosâttuvah láá uceh já iänâáš toovlášmuštolavvâin rávhuiduttum. Taan tiet finnodâhtooimâid räijejejee laserajijittâsah iä lah vyerdimist.
Kuávluliih ekonomia-ovdânemvaiguttâsah	já +	VARK-kuávluid puáhtá kevttiđ kuávlui keessimvyeimi stuárudmân madhâšem kollimčuosâttâhhân.
	+	VARK-čuosâttuvah pyehtih stuárudiđ tai sajekiieldâi keessimvyeimi čäittimâin kuávlui puáris kulttuurâربی já historjâlii jotkâšume.
	-	VARK-kuávluin lii vaiguttâs vijdes infrahaavâi vuávámân já olášutmân.
Jotolâh	0	VARK-kuávluid jottee jotolâh ij áruštállâm mielđ puáđi lasaniđ merhâšitteht, nuuvt ete tain ij lah vaiguttâs ovdâmerkkân kiäinui pajjeentolâmân já tivomân.
5. Eres vaiguttâsah		
Kuávlui- já siärvádâhrááhtus	++	Historjâlijn kaavpug- já kylákuávluin leijee čuosâttuvah vaigutteh enâmus kuávlui- já siärvádâhrááhtus oovdedmân. Tain ij uážu olášuttiđ tagarijd toomâid, moh hiäjudiččii tai vâldikodálijd áárvuid já mutâččii kuávlui luándu tehálávt. Suojâlem torvee uásild historjâlii kaavpugpirrâs siäilumân já puáhtá kuávlui ovdânam munedettejuodâ.
	+	Historjâlávt merhâšitteh kaavpugij siäilumiävtuh stuáruh já tain uázžo puáttejuodâst aaleeb tääsi tutkâmuštiätu.

	- - -	<p>VARK-kuávluin tussimmiáradásah vuáduveh toos, ete tussim vaattâm tutkâmušâin oveduvvoo čuosâttuv suojâlem pyerebeht ko ton siâiludmâin. Taat piäjä tussiimân eres kuávlui iähtun aaleeb iävtuid.</p> <p>VARK-kuávluh vaigutteh historjâlij kuávdáškuávlui oovdedmân já asâtteh toos ramâiävtuid. Eennâmkevttimân puátih rajjiittásah já tussimtáárbuh vaattâm tussiimij minimistem.</p> <p>Tussim aggân puáhtá leđe tot, ete tutkâmušâin uázžo miinii tehâlijd uđđâ tiäđuid čuosâttuvâst tâi tutkâmáin toovlášpasâttâs ráhtusijd estih mudoi jiešmeidlist tuššee oosij lappum tutkâmuš meddâl juksámist.</p>
Virgeomâhâštoimâm	++	<p>VARK-kuávlui já taid lahtojejee áárvui tubdâm já huámášem muuneeld addel eennâmkevttim vuáváámân munedetteevuođâ.</p>